gátere teljesen nyitva, a középsőé félig, a jobb oldalié pedig csukva. Ilyesmit talán csak (jó) fotós szem lát meg.

Az elefántos obeliszk így, hátulról fényképezve szinte humoros hatást tesz.

Még jó néhány képről ejthettem volna szót, hiszen a fotóknak legalább egyötöde kiemelkedő színvonalú, s ez igen jó arány. Vannak aztán kivitelezésükben és témájukban átlagos, sokszor látott képek (például az apácákról), melyekhez hasonlókat minden Róma-albumban találhatunk, ezért ezek kevésbé érdekesek.

Gondolom, nem Révész Tamás kérte, hogy a képeit foglalják gyászkeretbe – ezt elég szerencsétlen megoldásnak tartom. Egyébként is jobb lett volna, ha a képek a teljes oldalt kitöltik, mert egy szép fotó nagyobb méretben általában még szebb.

A kötethez *Kardos G. György* írt remek bevezetőt, amelyből többek között az is kiderül, milyen csodálatos érzés, ha az ember kicsit otthonossá válhat ebben a városban...

Azt hiszem, örömét lelheti e könyvben mindenki, akinek a pénztárcája megengedi – akár járt Rómában, akár nem. *(Corvina)*

ARADI PÉTER

Egy eszköz használót keres

VI. Esztergomi Fotóbiennálé a Budapest Galériában

„Amíg azt kapod el, amit magad dobtál / ügyes vagy, s így csakis nyerni lehet ,/ s csak ha majd megfogod azt a labdát, / melyet egy örök játszótársnő vetett / épp a kezed közé, pontosan / kimért röppályán, mely kerek egység / Isten hídjában; felivel, zuhan: / akkor lesz a fogni-tudás képesség – / nem a tiéd, egy világé." (R. M. Rilke, Márton László fordítása)

Meg- és újrarendezett fénykép.

Az űrből már képesek olyan felvételt készíteni, amely Chicago kikötőjében, a Michigan tó partján pihenőt megörökíti a füvön, kezében a félig elfogyasztott szőlőfürttel. A következő nagyításban biztosan a szempilláját is megszámolhatnánk, s keze fején a bőrrögöket. Félelmetes, amit a lencse tud.

Van fénykép, ténykép és van meg- és átrendezett fénykép. Ez utóbbit ígérte a VI. Esztergomi Fotóbiennálé. A vállalkozást a helyzet szülte, a „közállapot". Egyrészt léteznek olyan fotóművészek, akik ennek a technikának megjelenési lehetőségeit, magát az esztétikai produktumot kísérlik megközelíteni, másrészt léteznek olyan képzőművészek, akik alkotásaik egyikében-másikában, a megformálásban, ezt az eszközt használják. Szándék szerint az így készült képek nem művészfotók, tudatosan távol lökik maguktól a reklámfotó és a fotó-design kifejezésrendszerét. Autonóm műalkotások kívánnak lenni.

A műfaj tehát ismerős. Többször is találkozhattunk vele. De most volt az első alkalom, hogy így, összegyűjtve.

A fotóbiennálék rendezését és és a fotó ügyét Esztergom vállalta, a Városi Tanács, a Művelődési Központ, a Komárom Megyei Tanács. A fotó azonban mint műfaj még mindig keresi a helyét, s nem tud mit kezdeni azzal a vákuummal, ami a fellendülés évei után (hetvenes évek) keletkezett. Nem leli presztízsét. Így lett hangsúlytalan az esztergomi rendezvénysorozat, bár a város maga mindent megtett, hogy bekapcsolódjék a vidéki városok képzőművészeti életet pezsdítő vállalkozásaiba (triennálék, biennálék Salgótarjánban, Pécsett, Székesfehérváron, Kecskeméten). A vízfej, Budapest, nem enged. A köztudatban – sajnos –, ami nem itt történik, az jóformán nincs is.

A rendezőbizottság rokonszenves törekvésként – a legutóbbi visszhangtalan rendezvényből okulva – elhatározta, hogy változtat az eddigieken, s tematikus kiállításokat rendez. A koncepció kidolgozásához (ők adtak leghamarabb használható tervezetet) tagjaik közül *Hajdú Istvánt* és *Baranyai Andrást* bízták meg. Elhatározták azt is, hogy a továbbiakban a biennálék mindig tematikusak lesznek, s természetesen mindig más megbízott rendezők elképzelései szerint.

Szándék... „Valamit – természetesen – akarunk: olyan képeket bemutatni, melyek nem rámutatnak a világra, esetleg önmagukra, hanem új valóságot teremtenek. Talán túlságosan nagyralátók voltunk. Fogalmazzunk inkább úgy: *bonyolult* képeket igyekeztünk kiállítani... Azt mondják, válságban van a képzőművészet, a fotóművészet, a ... művészet; sőt válságban a válság, krízisben a krízis, lassan csődbe megy a csőd. Mínusszor mínusz=plusz. Plusz fotóbiennálé" – írja Hajdú István a katalóguselőszóban. A matematika törvényei azonban csak a matematika törvényei. Sajnos. Bár sokszor jó lenne kiegyezni vele, de hát mit lehet tenni? Kifáradóban az experimentáció, pilledőben az új szenzibilitás. Mit mondhat a fotó? Volt már a hetvenes évek legvégén egy Tendenciák címmel jelzett bemutatósorozat Óbudán, a Zichy kastélyban. E bemutató előzményének talán azt lehet tekinteni.

A kiállítás szervezői tudatosan vállalták koncepciójukat. Ezt sem sokan teszik manapság. Ezért ez a vállalkozás egészen kivételes. Ők voltak az elgondolók. S mivel a témának és művelőiknek egyaránt ismerői, vállalhatták a meghívók szerepét. Hatvan művészt invitáltak az esztergomi bemutatóra, melyet a Budapest Galériában is láthattunk (III., Lajos u. 158.). Az anyagiakat az esztergomiak, a minisztérium és a Budapest Galéria közösen állta. Így születhetett meg a katalógus is.

A fotó, a gép, a papír, a vegyszerek: eszköz. Eszközei egy autonómnak, ami alkotás is lehetne. A képek szemlélése mégsem markol szívbe, nem okoz revelációt. A kitűnő rendezés ellenére – *Török Tamás* munkája – még csak a lehetőséget mutatja fel, „létezik valami ilyesmi, ami valójában »valami« is lehetne". Óriási dolog!

De több van az eszközben, kérem. Többet tud a papír, a vegyszer, a technika. Igaz, csak akkor, ha a mondás szándéka fennáll. Ha nem „üzennek", elmarad a látnivaló. Nézni, persze, van mit, és ott a „mögött" is azokon a képeken, amelyeknél az eszközt eszközként használják: Rosta József: Cím nélkül; Lengyel András: Könyv; Matkócsik András: Vetületek; Halas István: Az ablakom, vagy minden rólad szól; s a nagy „öreg" Károlyi Zsigmond: Kerítés című képén. Ezt meghaladni azonban az elvontabb megoldásokkal, sajnos, nem sikerült. Az objektív, a vegyszer, a papír sokkal többet tud.

Kevés volt a meghívott? Kevés volt, aki vállalkozott a bemutatóra? Negyvenen voltak a szerzők. A szám elégnek elég. És Magyarországon biztosan él legalább negyven ember, aki ebben a műfajban tud mutatni valamit. A negyvenből itt is voltak. A felsoroltak. Akik merészebben próbálkoztak, azoknak kevésbé sikerült.

Ennek ellenére nem volt ez a bemutató hiábavaló. A műfaj létezik, bárhogy nevezzük is, de az eszköz csak egy eljárást jelöl. Lehet vele kezdeni valamit, persze csak akkor, ha akarunk, ha merünk. Most még ez a kérdés. Én drukkolok a sikerért.

JÓZSA ÁGNES

IRODALOM

Béládi—Krausz: Sztálin I.

Meglepő: olyan könyvet ajánlok az olvasók figyelmébe, amely nem valamely állami kiadó kiadványa, hanem aluljárókban és utcán (volt) kapható. Ez nemcsak azt jelzi, hogy közhelyeink (a nagyközönségnek csak történelmi ostobaságok kellenek, az igazi tudományos mű, illetve tudomány-népszerűsítés sosem lehet üzlet stb.) mennyire hamisak, hanem azt is: az állami kiadók megint lassabban reagálnak az új időkre, mint akár a szerzők, akár a magánkiadók.

A dolog másik oldala, hogy ebben az aluljáróirodalomban – és nemcsak az aluljáró-irodalomban –, éppen a konjunktúrát kihasználva, megjelennek a botcsinálta szovjetológusok, felületes fércmunkákkal, harsány címekkel, melyek a teljes igazságot ígérik. A vásárlónak csak azt javasolhatjuk: ne témák és címek, hanem szerzők után tájékozódjon. Krausz Tamás és Kun Miklós könyveit vegye, s rajtuk kívül is csak olyan történészekét, akik már a szenzációkorszak előtt is a szovjet történelemről publikáltak könyveket, tanulmányokat.

Az itt ismertetett Sztálin-életrajz több szempontból rendkívül fontos. Azért is, amit a címe ígér, s azért is, ami ennek ellenére van benne. A század egyik legjelentősebb politikusa sajátos szfinxként létezik még mindig a kelet-európaiak tudatában. Miért nem születik jól használható Sztálin-életrajz évtizedekig a XX. kongresszus után – ezt csak e könyv által feltárt tények és a közelmúlt politikai törekvéseinek összevetésével lehet megérteni. Arról van szó, hogy a hruscsovi „titkos beszéd", és a nyomában kibontakozó kritikai történetírás sajátos egyrészt-másrészt szemléletet képviselt. Azaz: Sztálin bűnei a harmincas évek koncepciós pereivel kezdődnek, s közben érdemei maradéktalanok a pártellenzékkel vívott húszas évekbeli harcokban, a szocialista építés vezetésében. A Hruscsov utáni kor pedig – a második világháború nagy hadvezérének portréjával – az életrajz végét is feldolgozhatatlanná teszi. Az ötvenes-nyolcvanas évek politikai légköre nem tette lehetővé, hogy egyetlen folyamatként mutattassék be a frakciók felszámolása, a kiemelt vezetők elleni koncepciós persorozat, a tömegeket sújtó mindennapi terror, a gazdaságpolitika csődje, az értelmetlen háborús veszteségek. Kétségtelenül igaz az az állítás, hogy Sztálin személyi kultuszából, személyes hibáiból magyarázni a szocializmus egész eltorzulását alapvető félreértés, de ehhez még azt is hozzá kell tennünk: még hihetetlen is volt ez, koherens életrajz hiányában. A közelmúlt szovjet politikai törekvései megnyitották a kaput azon elemzések előtt, melyek a létező szocializmus politikai alapstruktúrájának kritikájából kiindulva írhatják meg Oroszország és a bolsevizmus huszadik századi történetét.

Külön előny, hogy Krauszt marxista elkötelezettsége nem gátolja, hanem segíti a problémák tisztán látásában. Ezt úgy értem, hogy még azok a marxista szerzők is, akik meghaladják az egyrészt-másrészt érvelést, óhatatlanul a „de mégiscsak a szocializmus épült" típusú érvelés csapdájába esnek. Krausz viszont rendelkezvén világos koncepcióval – ha úgy tetszik, rekonstruált utópiával – a marxi–lenini szocializmusképről (mely meghaladja az állami tervgazdaság vagy piacgazdaság alternatíváját az önszerveződő társadalom javára), nyugodtan rámutathat: a Szovjetunióban *nem* a szocializmus épült, hanem valamiféle átmeneti társadalmat működtettek. (Más kérdés, hogy átmeneti társadalomról vagy

a szocializmus egyik történelmi zsákutcájáról van szó, amely, ellentétben a többi zsákutcával – Bakunyin, Che Guevara –, elég hosszú volt ahhoz, hogy elhitesse a rajta járókkal, az utca végén nem betonfal, hanem a kommunizmus várja őket.)

Fontosabb viszont az, amit a könyv címe nem ígér: azoknak az évtizedes kutatásoknak az összefoglalása ez, amelyeket Krauszék eddig sehol nem tehettek hozzáférhetővé, vagy csupán néhány százas példányszámú kötetekben, folyóiratokban publikálhattak, szétszórt s csak szaktörténészek számára fogyasztható formában. Bátran kimondhatjuk: e könyv a Szovjetunió történetének – magyarul hozzáférhető – legjobb tankönyve is. (Csak azért nem kézikönyve, mert a lábjegyzetanyag, név- és tárgymutató hiányzik. Csak mellékesen egy ötlet: a népszerű formában megjelenő komoly szaktörténészi munkák íróasztalfiókokban heverő jegyzetapparátusait érdemes volna stencileztetni és nagyobb könyvtárakban hozzáférhetővé tenni.) Ebből is következik, hogy a hagyományos ismertetés lehetetlen, egy ország újraírt történetéről van szó. Egy vonulatot emelek ki tehát: miért lett éppen Sztálin a Szovjetunió teljhatalmú feje, s miért éppen ilyen feje lehetett a Szovjetuniónak? E második vonulatban előre jelzem, hogy a zömében e könyvből nyert ismereteket kicsit szabadon csoportosítom, hogy leszögezhessem: egyetlen ponton nem értek egyet a szerzőkkel: abban, hogy a rendszert személyi diktatúraként minősítik. Látni fogjuk: rétegdiktatúra ez a javából, az új funkcionáriusréteg diktatúrája...

A forradalom vezérkaráról Sztálin az egyetlen, aki paraszti közegből indul, akire mélyen hat az egyházi dogmatizmus. Az alapvetően értelmiségi, polgári, munkáselit arculatú bolsevik vezérkarban nyilván ő hajlamos a kérdések legszimplifikáltabb megítélésére, a vulgarizmusra, a katekizmusszerű érvelésre. Vagy talán éppoly freudi komplexusról beszélhetünk, mint az asszimilált grúz nagyorosz nacionalizmusával kapcsolatban? Sztálin az „elméletieskedő" bolsevik vezérekkel szemben a gyakorlatot mindennél többre becsüli, az elméleti vitákat a pártegység érdekében még Leninnel szemben is tompítani igyekszik. Sztálin joggal hivatkozhat arra, hogy számos vitában Lenin mellett állt – neki nem volt szüksége vitára, azaz a belső meggyőzetésre ahhoz, hogy a párt legbefolyásosabb vezetőjét kövesse. A többieknek ehhez idő és intellektuális munka szükségeltetett...

Sztálin nem véletlenül a kettős hatalom válsága idején áll a helyzet magaslatán; a kétpólusú helyzetek az ő gondolatvilágának kedveznek, s nem a társadalom bonyolult szerkezetét teljes mélységében átlátó többi bolsevik vezetőnek. Sztálin az első pillanattól kezdve értelmetlennek találta a világforradalom elmaradását felvető aggályokat – a szocializmus feltételeit nem végigelemezni kell, hanem a hatalmat megragadni... Ez pedig ütőképesség kérdése. Számára a párt már ekkor sem sokszínű mozgalom, hanem fegyelmezett hadsereg, s a viták nem e hadsereg hatékonyabb működését szolgálják, hanem olyan problémák, amelyeket le kell küzdeni. Mérlegelése hasonló a fellázadt egység tisztjéhez: tizedeléssel vagy csak áristommal fegyelmezze meg katonáit...

A polgárháború frontjain Sztálint nemcsak humanista skrupulusok nem kötötték – ami a többi bolsevik vezért sem –, hanem a szovjetkormány rendelkezései vagy a hadtudomány elemi szabályai sem. A veszteségek – akárcsak a második világháborúban – most sem érdekelték. Sztálin körbeutazva a frontokat rengeteg tisztet és leendő funkcionáriust ismer meg, intézkedései könnyen átláthatók, hasznuk érezhető (így születik a tömegbázis) – s a téves intézkedések szemtanúi elpusztulnak a lengyel fronton vagy Caricinban...

A nemzetiségi kérdésben megint csak a nagyobb hatalomkoncentrációt ígérő autonomista koncepciót képviseli, s ez hihetőbb magyarázat, mint a szociálpszichológiai... Sztálin azért lesz a párt főtitkára, mert eredetileg ez a poszt nem jelentős politikai, hanem adminisztratív funkció, s éppen e funkció megváltozása teszi úrrá Sztálint a nálánál eredetileg jelentősebb politikusok fölött. (Más kérdés, hogy egy államgépezet számtalan feladatát ellátó apparátus szükségszerűen úrrá lesz a beépített biztosítékokkal nem rendelkező mozgalmárok felett. Lenin bürokráciaellenes írásai erről tanúskodnak, de – ezt is ki kell mondanunk – az idős és beteg politikus végrendelete személyként minősíti Sztálint, s növekvő hatalmát nem hozza összefüggésbe a pártban létező, egyébként általa felismert tendenciákkal.)

A párt növekedése és hígulása – az eredeti bolsevik gárda pusztulása – Sztálin befolyását növeli. A könyv egyik legizgalmasabb adatközlése szerint az 1924. januári vitában Sztálin, Kamenyev és Zinovjev a moszkvai munkás párttagok között 9843 a 2233-hoz arányban győzött Trockijjal szemben, viszont az értelmiségi szervezetekben 2790 a 6594-hez arányban szenvedtek vereséget...

A lenini behívó néven közismert párttaggyarapítás tehát oly mértékig felhígítja a pártot, hogy az entellektüel kisebbség végképp vereséget szenved. A munkásbázist hozó Zinovjevet és Kamenyevet már az új párttagokra, a funkcionáriustömegekre építve lehet félretenni.

Nem elhanyagolható tényező – noha Krauszék nem fogadják el a közismert Tallár-féle érvelést az orosz történelemben levő mélystrukturális adottságokról –, hogy Sztálin hajlandó a bolsevizmust elszakítani nyugat-európai gyökereitől, feleleveníteni az ázsiai balzsamozást és mauzóleumépítést, kihasználni az orosz muzsik „cár atyuska" igényét és antiszemitizmusát.

Úgy is mondhatjuk, Sztálin és a külön fejezetben bemutatott sztálinista politikusok sajátos módon „alkalmasabbak" egy konszolidált hatalomra, mint a világforradalmár bolsevikok. Az októberi forradalom véres következményei, a polgárháború borzalmai, lemészárolt nemesek és polgárok, fehérgárdisták és családtagjaik, egy világforradalmi folyamat részeként, egy forradalom érdekében, egy új társadalom megteremtésének melléktermékeként pusztulnak el – zömükben ártatlanul, akárcsak Robespierre vagy Cromwell áldozatai. Mindeközben a forradalom fejlődése minden irányban nyitott marad, kompromisszumok születnek és csaták dúlnak, évenként politikai fordulatok állhatnak be, frakciók szerveződnek – s a történelem éppúgy alternatívák között mozog, ahogy a francia forradalom első fél évtizedében. Mindennek feltétele:

1. a vita szabadsága és lehetősége a bolsevik pártban. Az oly sokat emlegetett 1921-es frakciótilalmat Lenin életében nem is hozzák nyilvánosságra, nehogy a vitákat gátolják;

2. a világforradalmi folyamat le nem futott volta, s nem utolsósorban

3. a nemzetközi munkásosztály, a szociáldemokrácia nagy részének állásfoglalása a szovjetellenes háború ellen. Ezt a sztálinista történetírás később szemérmetlenül tagadja. 1923-tól, és különösen 1928-tól kezdve azonban új helyzet áll elő.

1. A politikai viták már nem folyhatnak szabadon, aki egyszer vereséget szenved, „kiesik a pakliból", nem vitatkozhat tovább, eltávolítják a párt vezetéséből, az országból, majd az életből is. A lehetőségek szűkülnek a szocializmus egy országban dogmájának kialakításával. Ez szociológiailag relevánsan véleményem szerint így értelmezhető: a széles középfunkcionárius gárda, mely a hatalmat ténylegesen gyakorolja az országban, nem a zömében a polgárháborúkban elhullott régi munkás-értelmiségi gárdából emelkedik ki. E réteg kevesebb elméletre, egyszerűbb legitimációra, egyszerű igazságokra, világos célokra vágyik, mindenre, amivel hatalmát erősítheti. E réteg egy narodnyik-„bolsevik"-pragmatikus típusú sztálini létező szocializmusban érdekelt, és nem a nehezen konvertálható trockiji világforradalomban, vagy a buharini „óvatoskodásokban", az adminisztrálhatatlan munkáskormányzatban, a hatalom megosztását, a szakértelem megmérettetését kikényszerítő NEP-ben. A szocialista társadalom kiépítése, az emberi szabadság kiteljesedése tehát reménytelenné válik, a kivégzések, az erőszakos lépések mostantól kezdve nem a szocializmust szolgálják, hanem ennek a funkcionárius rétegnek, ennek az „új osztálynak" az érdekeit. Paradox módon az „új osztály" is állandóan felfrissül, mert osztályérdekének logikája az osztályba tartozó egyének tömeges megsemmisítését igényli. Ez más, látszólag személyi diktatúráktól sem idegen – az antik cezarizmustól a nácizmusig bezárólag...

2. Ezzel egyidejűleg a világforradalmi folyamat véget ér, megszakad, a feladat tehát már objektíve nem lehet a forradalom folytatása – a marxi értelemben a szocializmus egy országban úgysem győzhet –, hanem valami más kezdődik.

3. A világforradalmi folyamat végével a nemzetközi munkásmozgalomban is megerősödnek azok a tendenciák, amelyek a demokratikus formák fenntartását látják szükségesnek, támogatásuk megőrzése is a terror leállítását követelné. Sztálinnak viszont – alapvetően nem világrendszerben, hanem a konkrétan birtokolt ország fölötti nemzeti típusú hatalomban gondolkodva – nem parlamenti választásoktól ingatag módon befolyásolt francia kollektív biztonság kell, s nem a többféle szocializmus együttélésén alapuló spanyol népfront, vagy a progresszióhoz csökönyösen ragaszkodó régi Komintern-gárda, hanem egy megbízható partner, Hitler... Az eredmény közismert. A titkos paktum szövege, legális magyar kiadványban, tudomásom szerint – leszámítva a szűk körű Egyetemi Lapok egyik 1988-as számát – itt jelent meg először.

Idézhettem volna több más vonalat a könyvből, hiszen elrettentőek a terror adatai, az éhínségek története, iszonyatosak a hozzánemértésből és kapkodásból eredő fölös vérveszteségek a második világháborúban, beláthatatlan a felelősség a hidegháború idején... Mégsem ezt tartottam a legfontosabbnak, hogy miért nem, arra álljon itt e nagyszerű könyv utolsó néhány sora: „Sztálinnal együtt sírba szállt személyi diktatúrája, de a nevével összefonódott gazdasági és társadalmi szerkezet túlélte őt. Sztálin 35 éve halott, de a szocializmus azóta is megvalósulatlan... Sztálin történelmi öröksége ma is kísért, ránehezedik az új generációk gondolkodására, történelmi tevékenységük egész szerkezetére... De ez már egy másik korszak története."

Sztálini hagyomány a frakciók teljes tilalma, az apparátus uralma a választott szervek fölött, a csoportképződések tilalma a pártban, a párttagok és pártvezetés elszakadása, a döntéshozatali mechanizmus átláthatatlansága, a monolitikus hatalomgyakorlás, a szociáldemokrácia fő ellenfélnek deklarálása, a bolsevizmus leválasztása az európai fejlődésvonalról, a filozófia alárendelése az ideológiának, az ideológia alárendelése a napi gyakorlatnak, a szakértelem lebecsülése, a tudományok eredményeinek semmibevétele, a funkcionárius közvéleménynek az országos és értelmiségi közvélemény fölé helyezése, a szakszervezetek és más tömegszervezetek fölötti gyámkodás, a szocializmus egy országban való felépíthetőségének tana, a világgazdaság elől való elzárkózás, a nacionalizmus és antiszemitizmus felhasználása, sőt a korlátozott piacgazdaság és totalitarizmus vadházassága is a sztálinista közgazdászok elmeszüleménye. A sort fölösleges folytatni. A „ruha" újraszabása még nagyrészt, újravarrása még teljesen előttünk van. S viselni is el kell kezdeni egyszer. *(Láng Kiadó)*

NAGY PÉTER TIBOR

II.

A két kiadást megért *„Életrajzok a bolsevizmus történetéből"* című mű után *Béládi László* és *Krausz Tamás* újabb kötettel jelentkezett. A könyv úgy követi végig Sztálin életútját (személyes, politikai és ideológiai tevékenységét), hogy közben képet kapunk az orosz-